

SDRUŽENÍ KATOLICKÉ INTELIGENCE VE STŘEDNÍ EVROPĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ¹

VÁCSLAV BABIČKA

V poslední čtvrtině 19. století sledujeme ve střední Evropě tendence ke sdružování katolické inteligence, včetně laiků, na společné bázi. Po vydání Syllabu papeže Pia IX. v roce 1864 a po Prvním Vatikánském koncilu, na kterém bylo vyhlášeno kontroverzní dogma o primátu soudní pravomoci a neomylnosti papeže, byla církev vystavena silné kritice a prudkým útokům ze strany liberálů. Obranu církevní nauky převzali církevní představitelé a profesori teologických vysokých škol. Vedle nich se začala aktivně hlásit ke slovu i katolická laická veřejnost, zejména ta s humanitním a uměleckým vzděláním. Snažili se kromě apologie rozvíjet také humanitní vědy a umělecké obory z křesťanského pohledu. Bylo jen přirozené, že původně individuální vystoupení se brzy vyvinula směrem ke sdružením s pevným programem a organizační strukturou.

Sdružení katolické inteligence vzniklo nejprve v Praze v roce 1875 pod názvem Křesťanská akademie. Pražské policejní ředitelství nebylo vzniku tohoto sdružení nakloněné, neboť se obávalo, že pod pláštěm aktivit náboženských bude vyvíjena nacionální a politická činnost. České místodržitelství však přece jen stanovoy spolku schválilo a tím umožnilo jeho činnost. Vedle všeobecných důvodů vedly k založení spolku i konkrétní podněty, které vznesly provinciální synody v roce 1860 v Praze a v roce 1863 diecézní synody v Praze, Českých Budějovicích, Litoměřicích a Hradci Králové. Synodální dekrety doporučovaly mimo jiné pěstování gregoriánského chorálu, zpěv v mateřském jazyce, obnovení chórové literatury a kultivaci hry na varhany. V každé diecézi měl být zřízen chrámový spolek kněží a laiků za účelem „krášlení Božího domu“ a biskupové měli jmenovat pro každý vikariát jednoho konzultora jako poradce farářů při obnovení kostelů a pořizování sakrálních předmětů.

Činnost Křesťanské akademie se dělila do čtyř sekcí. Vědecká sekce se měla starat o vydávání časopisů a tisků, přednášky, podporu katolické literatury, spolupráci se spolky podobného zaměření a o spolkovou knihovnu. Hudební sekce měla připravovat uvádění duchovní hudby, zřizovat školy a instituce pro pěstování církevní hudby, podporovat a vydávat hudební literaturu a pořádat přednášky. Sekce pro výtvarné umění měla poskytovat poradenství při pořizování a restaurování uměleckých děl, spravovat umělecké sbírky Křesťanské akademie, pořádat výstavy a přednášky, podporovat uměleckou tvorbu, vydávat práce o umění a reprodukce uměleckých děl, podporovat umělecké školy a školy pro umělecké řemeslo a organizovat slavnosti. Čtvrtá sekce byla označena v dané době typicky jako „archeologická“, dnes bychom ji spíše označili jako památkovou. Ta měla vydávat

¹ Tato studie vychází z mé diplomové práce *Dějiny Křesťanské akademie 1875–1952* obhájené v roce 2009 na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Text je českým překladem studie Babička, Václav: *Vereinigung katholischer Intelligenz in Mitteleuropa an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 55/II, 2011, s. 1049–1056.

archeologické časopisy a publikace, popř. zajišťovat jejich další vydání, pořádat přednášky, sbírky soustřeďovat vyobrazení a odlitky památek, pořádat archeologické přednášky a podílet se na ochraně a renovaci památek. Archeologická sekce se rychle spojila s uměleckou. Vědecká sekce převzala vydávání „Časopisu katolického duchovenstva“, umělecká sekce začala s vydáváním časopisu „Method“, hudební sekce vydávala časopis „Cecilie“, který se v roce 1880 přejmenoval na „Cyril“. V prvním roce své činnosti měla Křesťanská akademie přes 2800 členů.

V roce 1876 vznikl v Německu spolek s podobným zaměřením jako Křesťanská akademie v Praze, který byl v dalších letech pro Křesťanskou akademii vzorem a inspirací. Na rok 1876 spadalo 100. výročí narození Josepha Görrese. Proto zvolil spolek založený v Koblenzi název Görresova společnost (Görres-Gesellschaft) s podtitulem Společnost pro péči o vědu v katolickém Německu (Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland). Její vznik byl reakcí na probíhající planoucí kulturní boj ve sjednoceném Německu. Duchovní patron této společnosti byl původně republikánem, po návštěvě Paříže v roce 1799 však radikálně změnil své názory. Nejprve pracoval jako učitel v Koblenzi, poté se habilitoval na univerzitě v Heidelbergu v oboru asijské mytologie a věnoval se jak historii, tak politice. Vrcholem jeho akademické dráhy bylo dosažení profesury historie na mnichovské univerzitě, kam jej v roce 1827 povolal Ludvík I. Bavorský. Zde se stal vůdcem skupiny, která si dala za cíl obnovu katolického života v Německu. Zde vydal rovněž své pěťisvazkové dílo *Christliche Mystik* namířené proti racionalismu a naturalismu. Zemřel v Mnichově v předvečer revolučních událostí dne 29. ledna 1848. Společnost, která přijala jeho jméno, navazovala více na Görresův vědecký než jeho spirituální odkaz. Podporovala různé vědecké podniky a mladé katolické učence. V roce 1889 zahájil činnost Görresův ústav v Římě, jehož úkolem byl výzkum pramenů k německým dějinám ve vatikánských a římských archivech. Tento ústav se stal vzorem pro celou řadu dalších národních vědeckých institucí v Římě, které dnes dodnes existují.

Nejmladším ze spolků tohoto druhu ve střední Evropě byla „Leo-Gesellschaft“ založená dne 28. ledna 1892 ve Vídni. Svým názvem se hlásila k papeži Lvovi XIII., který se programově snažil o obranu a posílení pozice církve ve společnosti prostřednictvím rozšíření a prohloubení jejího intelektuálního potenciálu. Měl velký zájem o vědu. Namísto formulování nových dogmat dával přednost vyjádření katolického učení ve svých encyklikách, kterých vydal celkem 46. Jeho nejvýznamnější encykliky byly *Aeterni Patris* z roku 1879, která vedla k oživení učení sv. Tomáše Akvinského, a *Rerum Novarum* (1891), kterou založil katolické sociální učení.

Zakladatelem spolku Leo-Gesellschaft byl Joseph sv. p. von Helfert, její důležití představitelé byli F. M. Schindler, H. Swoboda a H. Pertner. Helfert se narodil 3. listopadu 1820 v Praze a studoval práva a filozofii na pražské univerzitě. V roce 1846 přijal místo konceptního praktikanta u dvorské komorní prokuratury ve Vídni a v roce 1848 byl zvolen poslancem říšského sněmu za okres Tachov. Za vlády Felixe Schwarzenberga, po jehož smrti se stal až do roku 1859 nejvýraznějším členem ministr vnitra Alexander Bach, působil Joseph Alexander Helfert jako zastupující státní sekretář v ministerstvu vyučování. V roce 1863 byl jmenován prezidentem ústřední komise pro péči o historické a umělecké památky. Zabýval se zvláště politickými dějinami 18. a 19. století, dnes bychom řekli „soudobými dějinami“. Počátkem 90. let 19. století, když založil Leo-Gesellschaft, se věnoval novějším papežským dějinám. Výrazem vděčnosti za jmenování zahraničním členem České akademie věd a umění bylo věnování písemností papežů Řehoře XVI. a Pia IX. z počátku a konce jejich pontifikátu (vyšlo v roce 1896 jako publikace nákladem České akademie věd a umění). Jeho zájem o historické a umělecké památky stejně jako o církevní dějiny jej předurčily k založení spolku Leo-Gesellschaft. Spolek rozvíjel svou čin-

nost nejprve ve filozoficko-teologické sekci a v sekci právo a umělecká literatura, později v dalších 13 sekcích (teologie, filozofie, historie, přírodní vědy a další). V době vrcholu své činnosti měl 1800 členů.

Příkladem vzájemného ovlivňování sdružení katolické inteligence ve střední Evropě byla příprava katolické encyklopedie. V roce 1880 inicioval Časopis katolického duchovenstva, aby byl v roce 1885 vydán při příležitosti 1000. výročí úmrtí sv. Metoděje církevní slovník podle vzoru freiburského Kirchenlexikonu. Nepodařilo se sice z organizačních a finančních důvodů předložit tento slovník k tomuto výročí, ale příklad německé encyklopedie ovlivnil obsahovou strukturu i organizační přípravu českého díla, které bylo vydáno v letech 1908–1930 pod názvem Český slovník bohovědný. Podařilo se vydat pouze čtyři svazky (A–Ho), česká teologická encyklopedie tak zůstává monumentálním torzem. Jiným vzorem pro české katolíky byla reprezentativní publikace „Die katholische Kirche unserer Zeit und ihre Diener in Wort und Bild“. Která byla vydána v roce 1896 spolkem Leo-Gesellschaft. O této publikaci i dalších publikačních aktivitách Leo-Gesellschaft referoval v Čechách německy vycházející časopis Christliche Akademie, tato produkce ale nenašla v Čechách žádného nástupce.

Významným bodem činnosti sdružení katolické inteligence byly hudba a zpěv; v tomto oboru docházelo k oboustranné spolupráci a ovlivňování. Český časopis Christliche Akademie referoval v roce 1886 o 10. shromáždění členů cecilské společnosti všech německy mluvících zemí, které se konalo ve dnech 18.–20. srpna 1884 v Mohuči. Kromě toho přinesl obsáhlou zprávu o shromáždění členů hornorakouské cecilské společnosti v říjnu 1884 ve Welsu, na kterém byl přednesen návrh na založení rakouské, případně říšské společnosti sv. Cecílie. Redaktor časopisu Christliche Akademie Edmund Langer byl tomuto spojení nakloněn, projekt nicméně zkrachoval na rakouském partikularismu, odporu německých spolků a odmítnutí politických úřadů v Dolním Rakousku. Edmund Langer byl stoupencem německo-rakouské spolupráce v oblasti církevní hudby, byl si ovšem zároveň vědom organizačních těžkostí této spolupráce. Hledal proto kompromisní řešení, např. v tom, aby nebyly do organizace cecilských společností začleněny české cyrilské jednoty, ale zároveň aby bylo umožněno Němcům v Čechách zařadit se do všeobecné společnosti sv. Cecílie.

Časopis Christliche Akademie informoval v roce 1889 také obsáhle o katolické konferenci ve Vídni, zvláště o jejím vztahu k vědě a umění a o programu výzkumu církevních dějin. S ohledem na nacionální vztahy bylo pozoruhodné vystoupení kanovníka Mikuláše Karlacha, českého reprezentanta Křesťanské akademie, v diskusi o spojení hudebních a zpěváckých spolků cecilských společností. Upozornil na existenci cyrilských společností podobného zaměření v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a označil jejich připojení do cecilské společnosti za nemožné. Nacionální pohled zde bezpochyby převážil nad věcnými a religiózními aspekty. Redaktor Edmund Langer byl naopak takovým sjednocovacím tendencím nakloněn.

Pozitivní hodnocení činnosti Görresovy společnosti a spolku Leo-Gesellschaft v časopise Christliche Akademie bylo zřetelné z recenze knihy Georga, sv. p. von Hertling „Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft“ vydané ve Freiburgu im Breisgau v roce 1899).² Recenzent, s největší pravděpodobností Edmund Langer, odporoval některým Hertlingovým názorům. Mimo jiné kladl důraz na mobilitu katolických věd, aby nesetřívávaly příliš dlouho na překonaných názorech, které by mohly způsobit unikání jiných problémů, případně ovládnutí jejich řešení nepřáteli katolické církve. Dle názoru recenzenta by k tomu byla zapotřebí dobrá organizace katolických vědců. Jako příklad uváděl

² Katholische Wissenschaft. In: Christliche Akademie 24, 1899, s. 66–70, 73–76.

velké společnosti katolické vědy, jako např. Görresovu společnost v Německu nebo Leo-Gesellschaft v Rakousku. Zvláště vyzvedl časopis „Die Kultur“ vydávaný spolkem Leo-Gesellschaft jako základní orgán pro otázky vědy, literatury a umění. Časopis „Die Kultur“ vycházel šestkrát ročně a přinášel články o politice, světských a církevních vědách, teologii, filozofii, historii, pomocných vědách historických, přírodních vědách, právních vědách, literatuře a umění.³

V rámci hlášení o katolickém spolkovém životě v Německu a Rakousku otiskla Christliche Akademie rezoluci 47. německé katolické konference v Bonnu (2.–6. září 1900).

Zde byly uvedeny úkoly katolíků, jako například, že mají katolické spolky také rozšiřovat katolickou literaturu nebo že se mají katoličtí vědci účastnit 5. mezinárodního kongresu katolických učenců v Mnichově (24.–28. září). Katolíci měli tento kongres rovněž finančně podporovat a mladí katolíci měli požádat o různá stipendia nebo subvence. Dále měly být podporovány Spolek pro podporu německých katolických studentů v Trevíru a Německá společnost pro křesťanské umění (Společnost Albrechta Dürera v Mnichově, která sdružovala studenty uměleckých oborů). Dále byl doporučován nákup časopisu Zeitschrift für christliche Kunst vycházející od roku 1888, aby pravda křesťanské víry, skutečnosti církevních dějin i základy křesťanského života nebyly vypracovány pouze v církevním prostředí, ale také pro domácí i veřejné účely (a to více než dosud dle samostatných uměleckých a religiózních návrhů). Vhodná k uvádění byly Calderonovy hry a dramata.⁴

V roce 1917 se přeměnila vědecká sekce Křesťanské akademie na Cyrilometodějskou společnost a začala vydávat svůj věstník. V redakčním prohlášení⁵ se přihlásil ke skupině podobných zahraničních spolků, ze kterých byly zmíněny průkopnické Görresova společnost a Leo-Gesellschaft a nově jihoslovanská Leo-Gesellschaft, Společnost sv. Štěpána v Uhrách a Společnost sv. Kazimíra na Litvě. Po skončení první světové války byly tyto mezinárodní vazby následkem proměněné politické mapy Evropy oslabeny, spolky katolické inteligence se věnovaly více problémům ve vlastních zemích, než mezinárodní spolupráci.

Období národního socialismu a druhé světové války byla pak tvrdou zkouškou životaschopnosti těchto sdružení. Leo-Gesellschaft byla činná až do jejího zrušení v roce 1938. Výsledky její činnosti byly publikovány v ročence společnosti, vydávané v letech 1924–1937 pod názvem Jahrbuch der Leo-Gesellschaft. Po válce svou činnost již neobnovila.

Křesťanská akademie v Praze nebyla sice během nacistické okupace zakázána, ale sama omezila svou činnost, aby na sebe nepřitáhla nežádoucí pozornost okupačních úřadů. Po válce byla činnost Křesťanské akademie sice obnovena, její předválečné úrovně však již nebylo dosaženo. Po komunistickém převratu v únoru 1948 začala šikana ze strany úřadů, která byla aplikována obecně proti spolkům nepohodlným režimu. V roce 1949 došlo ke zrušení Křesťanské akademie, její likvidace trvala až do roku 1952. Myšlenka spolku katolické inteligence zůstala živá mezi českými katolickými duchovními v exilu, zvláště v Německu a Itálii, a vedla k založení Křesťanské akademie v Římě, která se soustředila na vydávání katolické teologické a historické literatury a beletrie (a její rozšiřování v Československu). Utlačovaná církev ve vlasti neměla žádnou možnost vydávání náboženské literatury. Po pádu komunistického režimu se většina duchovních vrátila z exilu zpět do Československa. Tím také skončilo období Křesťanské akademie v Římě, která splnila své poslání. Ve svobodných podmínkách nebyl žádný důvod pokračovat v její činnosti.

³ Detailní charakteristiku časopisu „Die Kultur“ přinesla Christliche Akademie 24, 1899, s. 76–78.

⁴ Christliche Akademie 25, 1900, s. 69–70.

⁵ Věstník Společnosti sv. Cyrila a Metoděje 2, 1918, s. 24.

Naopak: v roce 1990 se objevila iniciativa těch katolíků, kteří organizovali v době komunismu podzemní vzdělávání a podzemní vydávání publikací, ke zřízení nové České křesťanské akademie, která by navazovala na starou Křesťanskou akademii a na Křesťanskou akademii v Římě. Okruhy činnosti jsou přibližně stejné jako v minulosti. Nový je na jedné straně ekumenický charakter nového občanského sdružení a na druhé straně úzká spolupráce se sudetoněmeckým sdružením katolíků v Ackermann-Gemeinde. Česká křesťanská akademie vydává časopis *Universum*.

Největší životaschopnost prokázala Görresova společnost. Kromě jejího působení ve vlasti založila v roce 1888 vědecký ústav v Římě, v roce 1908 v Jeruzalémě, v roce 1926 v Madridu a v roce 1962 v Lisabonu. Nacisté nebyli její činnosti nakloněni, v roce 1933 pozastavili její činnost a v roce 1941 ji zcela zrušili. Po válce se podařilo obnovit společnost v roce 1948 v Kolíně nad Rýnem – existuje dodnes a vydává celkem 24 časopisů. Podle údajů z roku 1994 sdružovala tehdy 3000 členů v 18 sekcích.⁶

Závěrem je možné shrnout, že spolkové hnutí katolické inteligence ve střední Evropě v poslední čtvrtině 19. století bylo reakcí na vývoj politických a církevních vztahů v období industrializace a urbanizace středoevropské společnosti a na nastupující liberalismus, nacionalismus a socialismus. Toto hnutí mělo na počátku spíše obranný charakter, po první světové válce se ale prosadily jeho konstruktivní tendence, které přispěly k duchovní přípravě Druhé vatikánské koncilu. Toto hnutí je stále aktuální a profiluje se zejména jako dialog katolické církve s moderní vědou a jako úsilí zabránit sekularizaci ve všech oborech života společnosti. Přitom nejde o hnutí, které by bylo vedeno přímo představiteli katolické církve, ale o spontánní hnutí laiků. Hnutí katolické inteligence není v konfliktu s oficiální církví, jako snad jiná hnutí laiků, ale je spíše pro církevní představitelů intelektuální oporou v oborech vědecké a společenské praxe, pro které většinou nejsou duchovní odborníky. Toto hnutí je respektováno také sekulární společností jako partner pro diskuse a dialog.

⁶ Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg i. B., 3. vyd. 2006, sv. 4, s. 843.